

Jasna FISCHER*

ZAČETKI INDUSTRIALIZACIJE NA SLOVENSKEM

Proces industrializacije v slovenskih deželah se je začel v začetku 20. let 19. stoletja. Pridobitve industrijske revolucije so se začele uvajati pri nas petdeset let potem, ko so bile prvič uporabljene v Angliji. V habsburški monarhiji so se začele širiti približno v istem času kot na evropski celinii. Zamudništvo na tem področju je bilo torej pri Slovencih majhno glede na leta, nekoliko večje pa le glede na obseg uvajanja novosti. Uvajanje pridobitev industrijske revolucije seveda ne pomeni samo postavitve novih strojev in začetka uporabe parnih strojev, ampak v širšem pomenu besede tudi izgradnjo celotne gospodarske infrastrukture, ki je omogočala ne samo večji obseg industrijske proizvodnje, ampak tudi širitev in odpiranje trgov za njene izdelke. Zagotoviti je bilo treba primerno gospodarsko infrastrukturo, kamor štejem izgradnjo in vzdrževanje prometne, to je cestne in železniške povezave, zagotavljanje energetskih virov ter zanesljiv in hiter prenos potrebnih informacij. Banke kot pomemben element gospodarske infrastrukture v širokem pomenu besede so s potrebnim kapitalom takorekoč omogočale industrializacijo.

Industrializacija se je v slovenskih deželah začela po vzorcu industrializacije Anglije z modernizacijo najprej lahke oziroma predelovalne industrije, to je v tekstilni, živilski in papirni industriji ter z gradnjo osnovnega železniškega prometnega omrežja. V slovenskih deželah je, kot pravi Jože Šorn, dober poznavalec slovenske gospodarske preteklosti, prva doba industrializacije potekala brez večjih pretresov vse do konca 70. let stoletja, ko so se tudi pri nas začutile z manjšo zakasnitvijo posledice dunajskega borznega zloma v letu 1873. Prva pridobitev industrijske revolucije na slovenskem narodnem ozemlju je bila splovitev prvega parnika v Jadranskem morju leta 1818 v Trstu. Postavili so parne stroje v Ljubljani, Idriji in Trstu ter začeli uvajati industrijsko mehanizacijo v proizvodnji tekstila. Prve tekstilne tovarne so začele obratovati v Ajdovščini, kjer so leta 1828 postavili bombažno predilnico, v Ljubljani najprej leta 1838 bombažno predilnico in nato leta 1848 mehanično tkalnico ter v Preboldu bombažno predilnico leta 1839 in pet let kasneje še mehanično tkalnico. V Vevčah pri Ljubljani so leta 1842 postavili sodobni papirni mlin (strojno papirnico), ki je odpravil obrtniški način proizvodnje papirja in proizvedel več kot vsi papirni mlini na Slovenskem skupaj. Proizvodnja sladkorja se je preselila s tržaškega obalnega območja v notranjost leta 1819 in 1821 v Gorico ter leta 1828 v Ljubljano, kjer sta rafineriji delali do požarov leta 1832 oziroma 1858. Pred marčno revolucijo 1848 so začeli posodabljati tudi proizvodnjo v železarstvu in rudarstvu. Tehnične novosti so najprej uvedli v železarni na Prevaljah. Leta 1835 so začeli uporabljati pudlanje. Nekaj let pozneje so v proizvodni postopek vključili lignit iz rudnika na Lešah. Tako je bila prevaljska železarna prva v avstrijskih deželah pripravljena na gradnjo že-

* Zgodovinarica, dr., znanstvena svetnica.

lezniških prog, saj je začela izdelovati železniške tire, osi in obroče za kolesa. Še desetletje kasneje sta uvedli postopek pudlanja tudi valjarna v Lipici pri Labotu in jeklarna grofov Thurn na Ravnah na Koroškem. Tehnične novosti so uvajali tudi v rudnik živega srebra v Idriji ter tako uspeli povečati izkop rude in ohranjati proizvodnjo živega srebra na dobrih 160 tonah letno. Vsa druga neagrarna proizvodnja je v začetkih industrializacije ostala organizirana manufakturno, tako proizvodnja stekla in sukna, založniško v proizvodnji platna, slamnikov in sit ali obrtniško v živilskih, oblačilnih, usnjarskih in barvarskih obrteh.

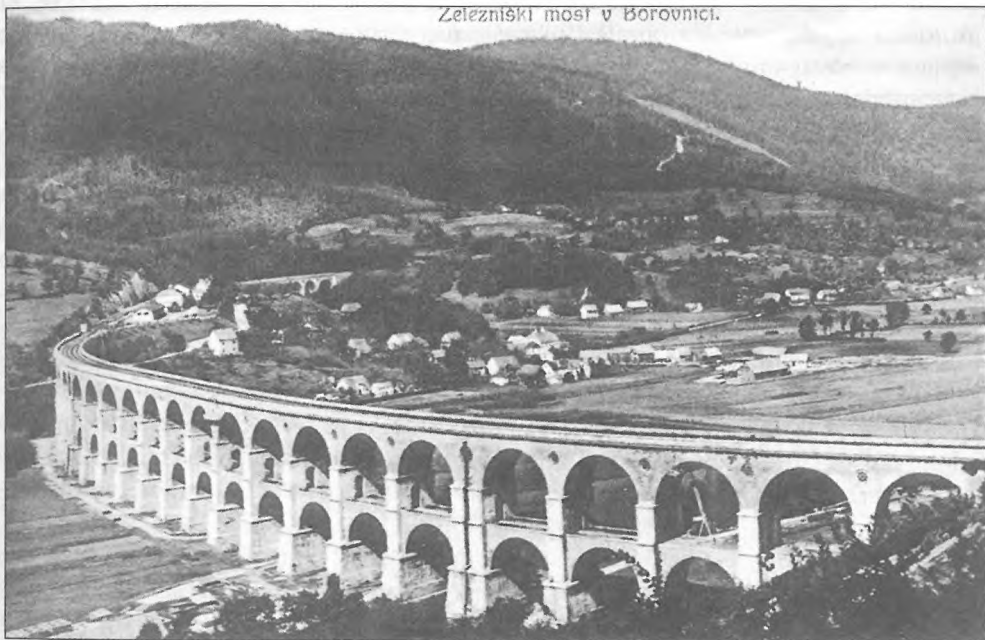
Sistemski pravni okvir, v katerem se je razvijal tesno prepleten organizem narodnega gospodarstva, v njegovem okviru pa tudi najpomembnejši proces druge polovice prejšnjega stoletja, industrializacija, je bil vzpostavljen šele v desetletju po marčni revoluciji, najprej s patentom o zemljiški odvezi 1848 in njeno izvedbo v letih 1853-1855, ki je v temeljih spremenil strukturo agrarnega gospodarstva, in nato z obrtnim zakonom sprejetim decembra leta 1859, ki je končal dolgotrajno dobo sistema podeljevanja privilegijev in nato tovarniških dovoljenj, delno podedovano še iz časov cehov, in tako določil pogoje razvoja neagrarnega gospodarstva. Za kmeta sicer neugodna odplačna razdelitev zemlje, ki jo je že obdeloval, je prinesla sistem svobodnega gospodarjenja v agrarni sektor gospodarstva z vsemi posledicami svobodne tržne tekme. Ob hkratni intenzivnejši industrializaciji z živahnijim ustanavljanjem novih industrijskih obratov oziroma širjenjem in posodabljanjem obrtnih delavnic so začela nastajati nova industrijska središča, ki so privlačevala vaško prebivalstvo.

Pomembno vlogo v industrializaciji je imela izgradnja in nato vzdrževanje infrastrukture prometne, telekomunikacijske in energetske. Cestno omrežje, državno, deželno, okrajno, občinsko in tovarno je bilo v glavnem v tem obdobju že zgrajeno, dogradili so le povezave do železnic. Na splošno pa lahko rečemo, da ceste v vsem obdobju niso bile najboljše vzdrževane in promet po njih je - ne samo pozimi - potekal počasi in z velikimi težavami. Z dograditvijo Južne železnice do Trsta leta 1857 je bila postavljena glavna prometna žila. Do začetka sedemdesetih let je bilo zgrajeno osnovno železniško omrežje, priključeno na Južno železnico ter s povezavami v Benečijo, na Ogrsko in Hrvaško, do konca stoletja pa še regionalne in lokalne proge, pomembne predvsem za Dolenjsko in Koroško. Poudariti je treba, da prostorska porazdelitev in časovni ritem gradnje železnic nista bila ugodna za slovenske dežele. Železarstvo in del rudarstva sta zaradi tega izgubljala konkurenčni boj. Manj je bila prizadeta mobilnejša lahka industrija, tekstilna, prehrabena, usnjarska in papirniška. Izgradnja železnic pa je močno pospešila razvoj pošte in telegrafa. Ob koncu stoletja se ji je pridružila še telefonija. V tem času so se začeli tudi prvi koraki elektrifikacije, ki pa je bila v času stare Avstrije brez skupne energetske politike. Začetek elektrifikacije postavljamo v leto 1894, ko je začela delovati prva javna hidroelektrarna na Sori pri Škofji Loki, čeprav je prva žarnica na Slovenskem zasvetila že nekaj let prej.

Drugo polovico 19. stoletja lahko označimo za čas, ko se je težišče v narodnem gospodarstvu z agrarnega prenašalo na neagrarni sektor gospodarstva, na industrijo, obrt, promet. Največji razmah v tem času je doživelo rudarstvo, predvsem premogovništvo. Rudniki, ki so jih začeli izrabljati v Zagorju 1752, v Trbovljah 1802 in v Hrastniku 1807 in so imeli do zgraditve Južne železnice od-

jemalce le v svoji najbližji okolici, so se zlasti po ustanovitvi Trboveljske premogokopne družbe (TPD) leta 1873 hitro razvijali. Pobudo za ustanovitev TPD je dala skupina ljubljanskih grosistov, ki so želeli do takrat združiti vrsto družb in posameznikov, ki so kopali premog na Slovenskem. K ustanovitvi nove družbe so pritegnili dunajski kapital, po borznem zlomu na Dunaju pa so zaradi pomanjkanja kapitala leta 1875 pritegnili še francoske investitorje. Sedež družbe je bil na Dunaju. Kapitalsko močnejši so uspeli izvesti vse načrtovane in potrebne investicije. Tako so v letih do prve svetovne vojne uspeli povečati proizvodnjo premoga za več kot trinajstkrat, od 78.000 na 1.1000.000 ton in nakopali kar 85% vse slovenske proizvodnje premoga. Zunaj koncentrirane proizvodnje njenih rudnikov so ostali le večji premogovnik v Velenju, ki je začel obratovati leta 1887, premogovnik na Kanižarici in premogovnik v okolici Laškega. Rudnik svinca v Mežici je po ustanovitvi Bleiberške rudarske zveze leta 1868 tehnično napredoval, pridobivali so tudi cinkov in molibdenov koncentrat, zgradili nove peči, odprli nov glavni rudniški rov in leta 1896 v Žerjavu zgradili novo topilnico. Proizvodnjo svinca so v šestdesetih letih povečali z 121 na kar 6900 ton v letu pred prvo svetovno vojno. Rudniku živega srebra v Idriji je kljub slabši rudi, ki so jo začeli kopati, uspelo še povečati proizvodnjo.

Zelezniški most v Borovnici.

Na industrializacijo na Slovenskem je imela velik vpliv železnica, predvsem proga Dunaj-Trst. Na sliki je železniški viadukt pri Borovnici, ki je predstavljal ob dograditvi leta 1856 'čudeš' tehnike. Dvonadstropen, 38 m visok viadukt, oboki so bili zgrajeni iz opeke, je bil dolg 561 m. Dolgo časa je bil med najlepšimi in največjimi zidanimi mostovi v Evropi.

Porušen je bil leta 1944.

Velike spremembe je doživelo železarstvo. Proizvodnja se je sprva osredotočila v štirih velikih železarskih obratih na Jesenicah, Ravnah na Koroškem, Što-

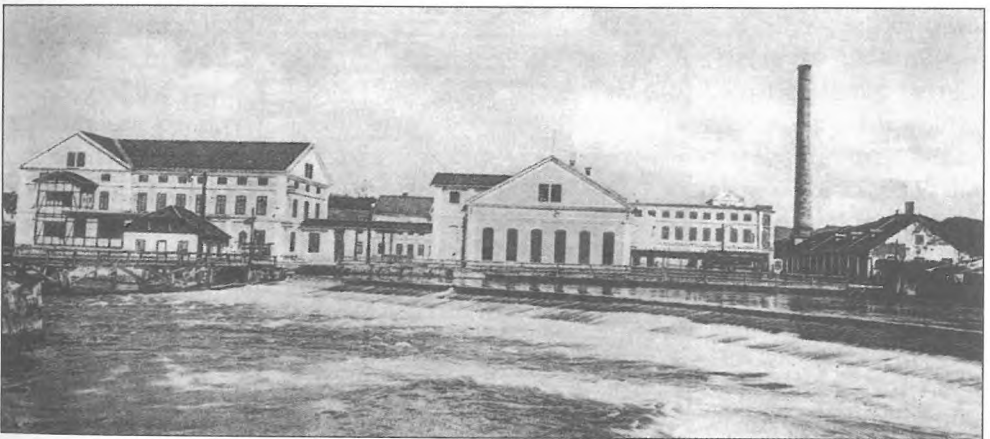
rah in Prevaljah. Problemov in težav železarske proizvodnje na Slovenskem je bilo več: pomanjkanje dobre rude, slabe ali nikakršne prometne povezave ter vprašanje kapitala za potrebne investicije v to kapitalsko tako požrešno proizvodnjo. Reševali so jih različno in z različnim uspehom. Kranjsko industrijsko družbo so leta 1869 ustanovili trije ljubljanski trgovci skupaj z vodstvom prezadolženega podjetja Karla Zoisa in dedičev, lastnika gorenjskih železarskih obratov. V njo so kot prvi industrijski obrat najprej vključili ljubljanski parni mlin, ki ga je nekaj let prej ustanovil župan Miha Ambrož. Leto po ustanovitvi je družba postala lastnik Zoisovih obratov in posestev na Javorniku pri Jesenicah, Bohinju, Mostah in Radovni ter rudnikov v Karavankah, še leto pozneje pa je odkupila večino gorenjskih posestev, rudnikov in obratov Viktorja Ruarda. Zaradi vedno večjega pomanjkanja dobre rude in posledic dunajskega borznega zloma je najprej začela prodajati svoja posestva in obrate, v začetku 60. let pa se je povezala najprej z dunajskim in nato še berlinskim kapitalom ter se odločila za tvegano širokopotezno in hkrati genialno podjetniško odločitev - začela je graditi tri nove velike plavže s pripadajočimi predelovalnimi obrati, koksarno, martinarno in težko valjarno na morski obali v Škednju pri Trstu. Ideja, ki je vzpodbudila ta načrt, je bila preprosta: z ladjami pripeljati do novih plavžev poceni in kakovostno železovo rudo. Plavži so zagoreli leta 1897 in 1908. Težave, ki jih je imela, ker v okolici obratov ni našla usposobljenih delavcev - železarjev, je rešila preprosto - pripeljala jih je z Jesenic in Javornika. Proizvodnjo na Jesenicah je usmerila v predelavo železa in finalnih izdelkov v valjarni, livarni in žičarni. V letu pred začetkom prve svetovne vojne je bilo podjetje na vrhuncu svojih moči. Enako prestrukturiranje je doživela tudi železarna v Štorah, ki jo je 1851 zgradil Tirolec Pavel Putzer, jo leta 1865 zaradi finančnih težav preoblikoval v rudarsko in delniško družbo ter leta 1878 prodal dunajskim podjetnikom, ki so jo vključili v veliko železarsko delniško družbo Alpsko montansko družbo. V lasti te družbe je bila tudi prevaljska železarna in je dosledno vodila podjetniško politiko izgradnje rudarske in železarske industrije na zgornjem Štajerskem okoli Zeltwega. Skladno s to politiko je družba v letih 1896-1898 obrate prevaljske železarne preselila v avstrijski Donawitz. Družinsko podjetje grofov Thurn na Ravnah na Koroškem se je iz krize izvilo s specializacijo - začelo je proizvajati najkvalitetnejša jekla. Ni pa to uspelo veliki "urejeni in ambiciozni" železarni na Dvoru pri Žužemberku, ki ni mogla premagati pomanjkanja dobre železarske rude in prometne odrezanosti. Svoja vrata so obrati zaprli leta 1891.

Kovinska industrija je bila v tem obdobju eden ključnih nosilcev industrializacije. Poleg železarskih obratov je bilo na novo ustanovljenih še nekaj velikih podjetij. Eden takšnih je bila leta 1873 v Celju ustanovljena kot državno podjetje cinkarna, ki je dve leti po ustanovitvi že talila cinkovo rudo iz Rablja, manjše količine rude pa tudi iz drugih koroških in tirolskih rudnikov. V letih 1886-1888 ji je bila dograjena valjarna za pločevino, leta 1912 pa pražarna in obrat za žvepleno kislino. Pred prvo svetovno vojno je cinkarna proizvedla 30% avstrijske proizvodnje cinka. Nekatera podjetja v tej industrijski panogi so se razvila iz obrtnih podjetij. Takšna je bila že leta 1767 ustanovljena, pa dobro stoletje pozneje z novim tovarniškim poslopjem in parnim pogonom razširjena zvonarna in livarna družine Samassa v Ljubljani, ki je sprva izdelovala gasilske brizgalne,

vodne črpalke, vodovodne naprave za pivovarne in po letu 1890 tudi kovinsko opremo za ladje, predvsem za avstrijsko vojno mornarico. Na novo je bila v Ljubljani leta 1871 ustanovljena železolivarna in strojna tovarna Gustava Tonniessa in Filipa Dobnerja, ki je izdelovala razne stroje za obdelavo lesa in lesno obrt ter vodne turbine. Širitev proizvodnje v tovarniško je uspela tudi tovarni srpov in kos v Slovenj Gradcu ter zlatarni v Celju. Specifično proizvodnjo je osvojilo nekaj novih obratov. Eden takšnih so bile velike delavnice Južne železnice v Mariboru, ustanovljene leta 1863 kot železniški vzdrževalni obrati, pa tovarne žebeljev v Kamni gorici leta 1872 in Kropi leta 1896, v Kamniku tovarna ključavnic leta 1896 ter predvsem Westnova tovarna emajlirane posode v Celju, ustanovljena leta 1894.

Predindustrijska manufakturna proizvodnja stekla je v glavnem do konca stoletja propadla, do leta 1908 se je uspela obdržati le steklarna v Josipdolu. Novoustanovljeni steklarni v Hrastniku, dejansko je bila tja preseljena steklarna iz Jurkloštra leta 1856, in v Zagorju ob Savi leta 1861, sta že uporabljali premog. V tej panogi sta bila pomembna še dva obrata, tovarni keramične posode, prva, ustanovljena še kot obrtna delavnica že na začetku stoletja v Libojah in leta 1873 v Kasazah.

Značilna za lesno industrijo v vseh slovenskih deželah je bila izjemno velika razdrobljenost obratov. Obratovalo je kar prek 2500 vodnih žag. Druga značilnost te panoge je bila proizvodnja surovin, predvsem žaganega lesa, precej manj pa končnih izdelkov. Med redkimi tovarnami moramo omeniti Naglasovo tovarno pohištva v Ljubljani, ki se je, ustanovljena leta 1847, proti koncu stoletja razvila iz obrtne delavnice in izdelovala pohištvo za meščanske salone, spalnice in jedilnice, tovarno parketov na Verdu pri Vrhniki iz leta 1870, tovarno meril v Slovenj Gradcu iz leta 1904 in tovarno pohištva na Duplici pri Kamniku iz leta 1910.

Papirnico Vevče je zgradil graščak in industrialec Fidelis Trpinc sredi 19. stoletja. Leta 1868 ji je pridružil še papirnico v Goričanah, obe pa sta postali 1870 last avstrijske družbe Leykam-Josefsthal. Papirnice so postale slovenske ponovno leta 1920.

Velike spremembe je doživela tudi papirna in usnjarska industrija. Papirnice so se predvsem ob pomoči tujega kapitala modernizirale, specializirale in zelo povečale obseg proizvodnje. Jedro papirne industrije je bilo v okolici Ljubljane, v Vevčah, Medvodah in Goričanah. Delovale so že pred letom 1870, vendar so jih z graškim kapitalom močno posodobili. Tovarna v Radečah, ustanovljena leta 1880, se je specializirala za izdelavo posebnih papirjev. Ljubljanska kartonažna tovarna podjetnikov Bonač, ustanovljena leta 1883, je proizvajala kartonsko in papirno embalažo za industrijo in trgovino. Tovarna usnja v Šoštanju se je razvila iz družinske obrtne delavnice in postala pred koncem razpada Avstro-Ogrske največji proizvajalec lakastega usnja v državi. Večje tovarne usnja so obratovale še v Slovenskih Konjicah, Ljubljani, Trziču in na Vrhniki. V Trziču je podjetnik Peter Kosler začel leta 1911 industrijsko proizvodnjo obutve.

Industrijski obrati v kemični industriji so bili v glavnem zgrajeni po letu 1860. Edini obrat pred tem letom je bila leta 1852 ustanovljena državna smodnišnica. Tega leta pa je najprej začela delati kemična tovarna v Hrastniku, takrat so jo namreč lastniki preselili iz Trsta. V Ljubljani je bila leta 1883 dograjena tovarna kleja, kostne masti in kostne moke, ki pa se je v prvih letih obratovanja držala izjemno velika smola. Kar dvakrat v treh letih po začetku obratovanja jo je namreč upepelil požar. Leta 1906 je v Ljubljani začela delati v tej panogi še tovarna aluminijevega oksida. Tovarni mila sta bili od leta 1863 v Piranu in od leta 1879 v Mariboru.

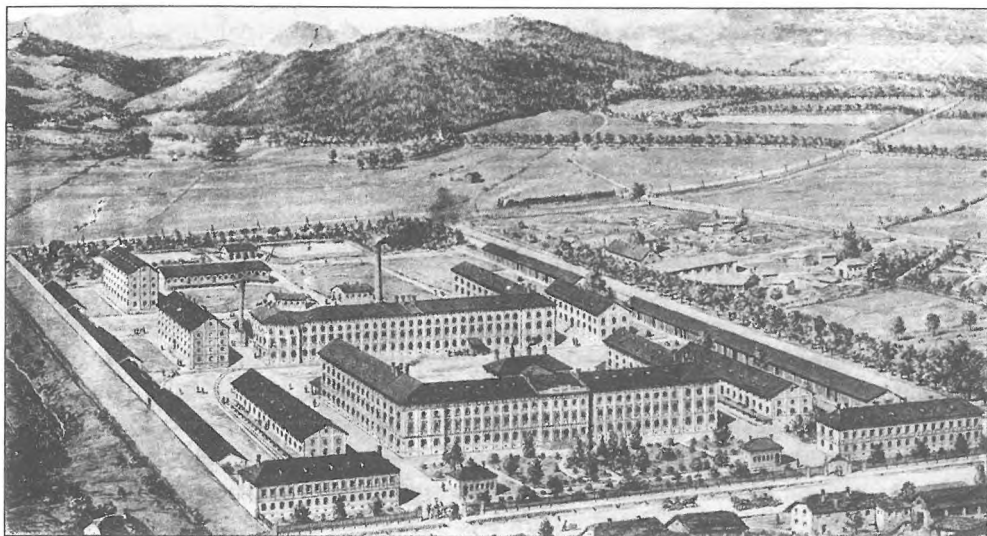
Fidelis Terpinc (1799-1875) je bil tipičen predstavnik zgodnjega kapitalizma na Slovenskem. Iz lastnika graščine in gospostva Fužine se je spremenil v podjetnika-industrialca. Bile je med tistimi, ki so v dobi razkrajajočega se fevdalizma razumeli vznik industrije. Bil je začetnik strojne industrije papirje, leta 1862 pa je spravil v pogon tovarno za sukno in koce v Ljubljani na Zaloški cesti.

Najmanj sprememb v tem obdobju intenzivnejše industrializacije je doživela tekstilna industrija, nosilna panoga prvega obdobja, čeprav je res, da je bilo postavljenih še nekaj pomembnih obratov. Tako je leta 1885 začela obratovati bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču, leta 1886 so v Litiji postavili bombažno predilnico in leta 1899 v Ljubljani zgradili tovarno trikotaže. Oblačilna proizvodnja je ostala vse obdobje na obrtniški ravni.

Tudi industrija gradbenega materiala je bila razdrobljena na različne majhne obrate. V okolici večjih mest so delovale številne opekarne, tako Ljubljane, Celja in Maribora. Cementarne so bile postavljene v Mojstrani leta 1860, Trbovljah leta 1873 in Zidanem mostu. Gradbena podjetja so imela povsem lokalni značaj. Največje med njimi in omembe vredno je bila edinole Kranjska stavbna družba v Ljubljani, ustanovljena leta 1873.

Na zadnjem mestu, čeprav nikakor ne najmanj pomembne, prikazujem razvoj prehranske industrije. Razvila se je na predelavi kmetijskih pridelkov, žit, oljeric in hmelja. Od sredine stoletja so začeli postavljati parne mline, v Ljubljani je začel delovati leta 1859, v Ajdovščini leta 1867, v Kranju 1870 ter trije v okolici Celja na Teharjih, Spodnji Hudinji in na Ložnici. Varjenje piva se je do konca stoletja osredotočilo v industrijskih pivovarnah v Mariboru, Ljubljani in Laškem. Oljarne so postavili v Vevčah leta 1842, Domžalah leta 1877, po 1900 še v Britofu pri Kranju, Framu in Slovenski Bistrici. V Ljubljani je bila leta 1909 ustanovljena znana tovarna kavnega nadomestka Kolinska. V Brestanici pa so menihi trapisti ustanovili leta 1896 tovarno čokolade. V Izoli sta obratovali dve tovarni ribjih konzerv, ustanovljeni leta 1879 in 1882. Pomembni sta bili tudi črpališči mineralne vode v Rogaški Slatini in Radencih. Največji obrat v tej panogi pa je bila ljubljanska tobačna tovarna, ustanovljena leta 1871, tretji največji obrat med tridesetimi avstrijskega tobačnega monopola, ki je v vsem obdobju do prve svetovne vojne zaposloval tudi do 2000 delavcev, med njimi skoraj tri četrtine žensk. Po številu zaposlenih je bila med največjimi tovarnami na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. Velika večina obratovalnic v tej panogi pa je ostala na obrtniški proizvodnji in z majhnim številom zaposlenih, pogosto je delal le lastnik sam.

Geografska razprostrtost industrializacije, če jo lahko tako označimo, ni bila enakomerna po slovenskih deželah. Večja je bila koncentracija posameznih obratov ob železniških progah, ob znamenitem industrijskem ipsilonu, med Mariborom in Trstom ter Ljubljano in Jesenicami. Tako so nastajala nova industrijska središča v Mariboru, v Celju s širšo okolico, v industrijsko - rudarskem bazenu ob Savi med Hrastnikom, Trbovljami in Zagorjem, v Ljubljani in Trstu s pomorstvom in industrijo. Drugi krak je segal na Gorenjsko do Jesenic. Zanimiva pa je vztrajna trditev vseh raziskovalcev, da niti Ljubljana, niti Maribor, niti Celje vse do prve svetovne vojne niso imeli prevladujočega industrijskega značaja in da je obrt v vseh treh hitro razvijajočih se mestih - med njimi mogoče najbolj presenetljivo v Mariboru - obdržala enakovreden položaj v neagrarni proizvodnji. Trdoživost obrtne proizvodnje je gotovo ena od presenetljivih značilnosti razvoja. Mirno zato lahko sprejmemo tezo, da je obrt vso obravnavano dobo dopolnjevala industrijo v več pogledih, bodisi kot pomožna servisna dejavnost, vir pridobivanja izurjenih delavcev, bodisi da so bile obrtne dejavnosti jedro novih industrijskih obratov.

Tobačna tovarna v Ljubljani ustanovljena 1871 je bila tretja največja tobačna tovarna v avstroogrski monarhiji. Zaposlovala je do 2000 delavcev, predvsem žensk.

Še en podrobnejši pogled na razvoj industrijskih in obrtniških panog nam pokaže nekaj opaznih posebnosti. Pet od šestih najbolj razvitih industrij in obrti je temeljilo predvsem na izkoriščanju naravnih bogastev, predelavi kmetijskih pridelkov in v generacijah akumuliranem znanju delavstva. Obenem je teh šest panog, to so bile rudarstvo, železarstvo, kovinska, lesna, živilska industrija in obrt ter gradbeništvo, med leti 1890 in 1910 zaposlovalo kar 80% vsega delavstva v celotni neagrarni proizvodnji. Zaradi načina organiziranja proizvodnje nekatere teh panog celo težko štejemo med industrijske. Take so gotovo bile oblačilne obrti in gradbeništvo, delno pa to velja tudi za prehransko industrijo. V letu 1910 pa je v njih delala dobra polovica vsega neagrarnega prebivalstva. Ne glede na to, da zaradi načina obdelave statističnih podatkov ne moremo izračunati posebej števila zaposlenih v industrijskih in posebej v obrtniških obratih, pa lahko na podlagi drugih virov sprecejšnje gotovostjo trdimo, da se je od druge polovice 19. stoletja pa vse do začetka prve svetovne vojne z obrtno dejavnostjo še vedno preživljala več kot polovica vseh zaposlenih v tem delu narodnega gospodarstva. Res pa je njihov delež v začetku našega stoletja začel hitreje padati.

Skozi kratek pregled industrializacije sem večkrat omenjala vlogo tujega kapitala. Kapital je bil eden od bistvenih dejavnikov tega procesa. Dejstvo je, da so imeli pri nas posebej med leti 1870 in 1890 vidno vlogo v industrializaciji tuji finančni zavodi. Razlog je preprost, ker slovenskih pač skozi vse stoletje ni bilo. Raziskovalci sicer omenjajo vitalnost in ekspanzivnost domačega kapitala, ki so ga akumulirali predvsem veletrgovci od sredine stoletja in vse do borznega zloma na Dunaju leta 1873. Hranilnice, tako nemške kot slovenske pa so pri investicijah v obrt in industrijo omejevali predpisi. Hranilnice so začeli ustanavljati leta 1820, najprej za deželo Kranjsko v Ljubljani, nato pa še deželni hranilnici za Koroško in Štajersko. V 60. letih so začeli ustanavljati tudi mestne in komunalne hranilnice, po letu 1870 še kmečke hranilnice in posojilnice. Prve delniške banke

na Slovenskem so bile ustanovljene pred borznim polomom. Bile so v nemških rokah, njihov vpliv pa omejen na Ljubljano in Maribor. Svoje podružnice pri nas so imele tudi nekatere tuje banke. Slovenski poskus prodora v nemški bančno finančni poslovni svet z ustanovitvijo Prve občne zavarovalne banke Slovenije leta 1871 se je končal klavrno, s stečajem. Izgube so morali pokriti slovenski delničarji. Razlogov za strah pred novimi bančnimi in finančnimi tveganji je bilo dovolj, po propadu Kranjske eskomptne banke samo osem let po njeni ustanovitvi leta 1876 pa je mejil skoraj na paniko. Šele na prelomu stoletij je bila ob pomoči češkega kapitala ustanovljena Ljubljanska kreditna banka. Leta 1905 so s slovenskim kapitalom v Trstu ustanovili še Jadransko banko. Dokaj hitro sta začeli prevzemati lastništvo nad industrijskimi podjetji. Kljub opisanim spremembam pa vlogo tujega kapitala, predvsem dunajskega, berlinskega in francoskega, najboljše pojasnijo izračuni, da je bil tuj kapital v letih najintenzivnejše kapitalске ekspanzije ob koncu 19. stoletja 7 do 8 krat močnejši kot domači, slovenski in nemški, in to razmerje se ni bistveno spremenilo niti po ustanovitvi obeh slovenskih bank v desetletju pred prvo svetovno vojno.

Dosežki procesa industrializacije vsekakor niso bili majhni. V drugi polovici 19. stoletja in letih pred prvo svetovno vojno je bila skoraj v celoti dograjena prometna, tako cestna kot železniška ter telekomunikacijska infrastruktura, začeli pa so se tudi bistveni premiki v energetiki. Razširjena uporaba parnih strojev, postavitvev plinarn, sprva le za razsvetljavo mestnih ulic, ter gradnja prvih hidroelektrarn, je spreminjala miselnost tudi na tem pomembnem področju. Ustanovljena je bila vrsta novih industrijskih obratov ali pa v industrijske razširjene obrtne delavnice, ki so uspešno zakorakale na pot novega podjetništva. Na dobre osnove pa je bilo postavljeno tudi slovensko bančništvo. Na drugi strani pa so slovenski ekonomski zgodovinarji pa tudi analitiki tistega časa bili prepričani, da so slovenske dežele v okviru habsburške monarhije zaostajale zlasti za razvojem v avstrijskih in čeških deželah. To mnenje temelji na nekaterih dovolj znanih podatkih. Najbolj znano je dejstvo, da je bilo po podatkih avstrijske poklicne statistike po popisu prebivalstva iz leta 1910 na ozemlju današnje Republike Slovenije 66,6% vsega prebivalstva kmetijskega ter da sta poljedelstvo in živinoreja v letih pred prvo svetovno vojno še vedno dajala kar 60% nacionalnega dohodka. Temu moramo dodati še posledice agrarne krize iz zadnjega desetletja prejšnjega stoletja s kmečko zadolženostjo, begom ljudi iz vasi, ker se niso mogli zaposliti v novih industrijskih obratih ter drugih delih neagrarnega gospodarstva in posledično z izredno velikim izseljevanjem, evropskim in zunajevropskim, ki so ga Evropi lahko spremljali le še na Irskem in nekaterih vzhodnoevropskih regijah, Galiciji na primer. Kljub temu pa je treba poudariti, da sta obrt in industrija leta 1870 dajali zaposlitev 7,1% vsega prebivalstva, leta 1910 pa se je ta delež dvignil na 10,4%, skupaj je to bilo kar 84% povečanje. V istem obdobju se je prebivalstvo v slovenskih deželah dvignilo predvsem zaradi izredno velikega izseljevanja samo za četrtno.

Ne glede na to, kako ocenjujemo vse procese in dogodke v gospodarskem življenju Slovencev v zadnjih desetletjih njihovega življenja v Avstro - Ogrski, vseeno lahko ugotovimo, da so bili kar dobro pripravljeni na razmah industrializacije v novi državi, za katero so se odločili leta 1918.

LITERATURA

Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem. Maribor 1984.

Jože Šorn: Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju. Jugoslovanski istorijski časopis 1969, št. 4, str. 136-141.

Jože Šorn: Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873-929. Simpozij Mogersdorf 1978, Osijek.

Jasna Fischer: Odprtost slovenske industrije v letih pred I. svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino 1994, str. 35-43.

Jasna Fischer: Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v Jugoslavijo. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918-1945-1991. Ljubljana 1996, str. 13-21.